

tidsskrift *sb.*, -et, -er, i *sms.*
 tidsskrift- el. tidsskrifts-, *fx*
 tidsskrift(s)artikel.

tidsspild *sb.*, -et el. tids-

spilde *sb.*, -t.

Nyt fra **Sprognævnet**

spørgsmål, *bf.* pl. ene

tidsstemple *vb.*, -ede.

tidsstempling *sb.*, -en, -er.

Om bogstavet x

Af Margrethe Heidemann Andersen

Igennem hele den danske retskrivningshistorie har bogstavet *x* været stærkt omstridt. Fortalerne for *afskaffelsen* af *x* har argumenteret for at der var tale om et overflødig bogstav som uden videre kunne erstattes af bogstavforbindelsen *ks*, mens fortalerne for *bevarelsen* af *x* har argumenteret for at det er nemmere at skrive ét bogstav (altså *x*) i stedet for to (altså *ks*). Med den såkaldte 1892-bekendtgørelse, som lige siden har dannet grundlag for stavningen af fremmedord i dansk, blev stridighederne afgjort idet *x* blev afskaffet i alle hjemlige ord og i langt de fleste fremmedord. I de senere år er *x* dog atter vendt tilbage i mange fremmedord, ikke mindst i dem af engelsk oprindelse.

I denne artikel vil jeg med udgangspunkt i Henrik Galberg Jacobsens doktorafhandling, ”Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005”, fra 2010 (Syddansk Universitetsforlag, Dansk Sprognævns skrifter 42) gennemgå hovedtrækkene i *x*’ historie i dansk retskrivning. Galberg Jacobsen skelner i sin

fremstilling af den danske retskrivningshistorie mellem officielle og private retskrivninger. Mens en officiel retskrivning ”er eller har været anbefalet eller foreskrevet af en offentlig myndighed (kongen, ”statsmagten”, Folketinget, undervisningsministeren osv.)”, er en privat retskrivning ”en (endnu) ikke-officiel eller ikke-autoriseret” retskrivningsnorm (Galberg Jacobsen 2010: 25). Jeg vil i gennemgangen af *x*’ historie foretage enkelte nedslag i såvel officielle som private retskrivninger, og afslutningsvis vil jeg give et bud på dets fremtidsudsigter.

Bogstavet *x* i dansk retskrivning

Selvom mange førende sprogforskere allerede for flere hundrede år siden argumenterede for at *x* burde afskaffes i dansk retskrivning, har langt de fleste sprogbrugere tilsyneladende holdt af *x*’et. Således skriver den danske sprogvidenskabsmand Christian Molbech, hvis private retskrivningsnorm strakte sig over årene 1813 til 1859, i sin gennem-

gang af det danske alfabet at *x* egentlig er et overflødig bogstav, men han må samtidig konstatere at det er så almindeligt udbredt i sprogbrugen at retskrivningslæren ikke tør afskaffe det ”men i det Høieste kun tør gjøre et Forslag” (Galberg Jacobsen 2010: 338). Molbech argumenterer således for at *x* ikke bør bruges i oprindelig danske ord, men han fremsætter ikke noget egentligt forslag om dets afskaffelse. Tværtimod bevarer han stavemåden med *x* i ord som *strax* og *Øxe*, uanset at bogstavet er ufordrageligt ”med vort Sprogs Aand” (Galberg Jacobsen *ibid.*).

I de to danske sprogvidenskabsmænd Rasmus Rask og N.M. Petersens ligeledes private retskrivningsnorm (der strakte sig fra årene 1826 til 1845) ser man for første gang en egentlig og gennemført anbefaling af helt at afskaffe brugen af *x*, og det foreslås at *x* bør erstattes af *ks* eller *gs* i ord som *Aks* og *strags*. Den rask-petersenske retskrivning var imidlertid ikke et udtryk for den officielle holdning til *x*; Galberg Jacobsen betegner den som ”en radikal retskrivning der på næsten alle punkter står i opposition til den traditionelle molbechske norm og de heraf afledte officielle normer” (2010: 351), og det kan derfor næppe undre at stavemåderne med *x* i stedet for *ks/gs* fastholdes i de følgende officielle retskrivningsnormer. Fortalerne for afskaffelsen af *x*’et findes dog stadig, men deres holdninger kommer igen til udtryk i de mere private og halvofficielle retskrivningsnormer, fx i Det Pædagogiske Selskabs Retskrivning fra 1867 hvori det foreslås at ”[f]remmede Medlyd (som *q* og *x*) bortkastes overalt i danske Ord” (Galberg Jacobsen 2010: 395), fx *Kvinde* (og ikke *Qvinde*) og *straks* (ikke *strax*).

Helt op til slutningen af 1800-tallet fastholdes stavemåderne med *x* dog i de officielle retskrivninger. I 1872 får Danmark sin første officielle retskrivningsordbog med Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog*. I denne ordbog finder vi *x* i ord som *Exempel*, *hexe*, *sex* (tallet 6), *strax*, *voxe* og *Øxe* (Galberg Jacobsen 2010: 458). Men 17 år senere, da en ny officiel retskrivningsbekendtgørelse i 1889 træder i kraft, er holdningen til brugen af *x* vendt i den officielle retskrivning. I 1889-retskrivningen fastslås det således at *x* i danske ord og i almindeligt brugte fremmedord (fx *Eksport*, *ekstra*, *Maksimum* og *Tekst*) erstattes af *ks*. Der er dog en række fremmedord der undtages for denne regel. Eksempelvis bevares *x* hvis det udtales som *s* i ord som *Xylograf*, og *x* bevares også i fremmedord foran *c*, fx *excellere*, *excentrisk*, *excerpere*, *exceptionel* (Galberg Jacobsen 2010: 472). Det skyldes formentlig at en fordanskning af *x* til *ks* i sådanne ord ville have givet problemer i forhold til *c*’et, som *jo* i udtalen ville falde sammen med *s*, jf. fx *eks(c)ellere*.

Men bogstavet *x* lever dog videre og har stadigvæk sine tilhængere, bl.a. i den samtidige såkaldt ”litteraire Retskrivning” fra 1889, der var en privat retskrivningsnorm, udformet af forfattere og redaktører. I denne private retskrivningsnorm kan man om bogstavet *x* læse at da det ”hverken er os mere eller mindre fremmed end samtlige Alfabets øvrige Bogstaver, bevares Brugen deraf saavel i danske som i fremmede Ord” (Galberg Jacobsen 2010: 494), fx *Sax*, *strax* og *Øxe*. I 1892 slås det dog igen fast i den officielle retskrivningsnorm at bogstavet *x* ikke bruges i danske ord, og sådan har det været lige siden.

X i fremmedord

Stavningen af fremmedord med *x* er mere vakkende end stavningen af *x/ks* i danske ord. I Retskrivningsordbogen fra 1955 følges 1892-bekendtgørelsen, og der fastslås det at man i mange mere almindelige fremmedord skal skrive *ks* i stedet for *x*, fx *eksamen*, *eksempel* og *eliksir*, men at *x* fx bevares foran *c* i ord som *excellence* og *excerpere*. Dog genindføres *x* i ordene *foxtierrier*, *oxid/oxyd* og *taxameter* (i stedet for *foksterrier*, *oksid/oksyd* og *taksameter*), og flere nye opslagsord bliver alle skrevet med *x*, fx *foxtrot*, *plexiglas* og *sixpence*. I 1986-udgaven af Retskrivningsordbogen blødes der op for at også mere almindelige fremmedord kan staves med *x* uden at der gøres forsøg på at fordanske dem, fx *fax*, *faxe*, *fix*, *lix*, *maxi* (men stadig *maksimal*), *mixed grill* (med stadig *mikse*), *pixel*, *sex*, *sexet* (men stadig *seksualitet*) og *taxfree* (Galberg Jacobsen 2010: 597). At disse ord alle staves med *x* og ikke *ks*, beror blandt andet på at 1892-bekendtgørelsen primært drejer sig om tilpasningen af fremmedord af græsk, latinsk og fransk oprindelse, mens ord fra andre sprog (og specielt nyere ord) skrives i overensstemmelse med skrivemåden i det pågældende sprog. Det vil sige at stavemåden af ord som *fix*, *maxi* og *taxfree* med *x* og ikke *ks* bl.a. skyldes at disse lån er engelske; et andet argument er at sprogbrugen har lagt sig fast på stavemåden med *x* i disse ord. Denne forskel i lånevejene betyder at ordet *sex*, som vi har lånt fra engelsk, staves med *x*, mens ordet *seksuel*, som vi har lånt fra fransk, staves med *ks*, og tilsvarende at *maksimal* (fra latin *maximus*) staves med *ks*, mens *maxi* (der er lånt fra engelsk) staves med *x*. Det kan med god grund skabe forvirring, og man kan

da også støde på stavemåder som *maximal* (og forkortelsen *max* i stedet for den korrekte form *maks*.) og *sexuel* i danske tekster, ligesom en hurtig søgning i Infomedia, presens samlede dataarkiv, i februar 2016 viser at også stavemåder som *exempel* og *examen* (og endda *strax*) stadigvæk findes i nutidige tekster, om end eksemplerne er relativt sparsomme.

Andre stavemåder som *box* (for *boks*) og *excl.* (for *ekskl.*) er mere udbredte og findes også i Den Danske Ordbog (på ordnet.dk), dog med en kommentar om at der er tale om uofficielle, men almindelige stavemåder. Forkortelsen *fx* blev knæsat i Retskrivningsordbogen i 1986, og den kan undre fordi *eksempel* netop ikke skrives med *x*. *Fx* blev indført i Retskrivningsordbogen fordi den længe havde været udbredt i ordbogsverdenen (fx i Ordbog over det danske Sprog), og fordi den er pladsbesparende i forhold til den anden gængse forkortelse for *for eksempel*, nemlig *f.eks.* *Fx* kan beskrives som en sammentrækning af *f.eks.*, og den har nærmest karakter af en sigel, altså et tegn eller et symbol der bruges som forkortelse, jf. fx \$, &, % og @. Punktum efter *x* er derfor overflødig.

X i fremtidige ordbøger

Der er intet der tyder på at *x* er på vej ud af dansk retskrivning, i hvert fald ikke i fremmedordene. I den nyeste udgave af Retskrivningsordbogen, der udkom i 2012, findes *x* således i flere nyere ord af engelsk oprindelse, fx *hoax*, *exitpoll*, *sixpack* og (*hår*)-*extensions*, mens visse lidt ældre lån har fået en staveform med *x* ved siden af *ks*, fx *jukebox* (ved siden af *jukeboks*) og *mixe* (ved siden af *mikse*). *X* bevares eller indføres dog stadigvæk >

primært i engelske ord, mens *ks* for *x* stadig bevares i mere almindelige fremmedord af latinsk oprindelse. Der er således intet der tyder på at stavemåder som *exempel*, *examen* og *text* vil blive indført i Retskrivningsordbogen som acceptable stavemåder, ligesom vi nok heller ikke skal forvente at stavemåder som *strax*, *øxe* og *voxe* bliver normen lige foreløbig.

Margrethe Heidemann Andersen (f. 1971) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Spinlon®kjolen

Af Pia Jarvad

Spinlon er et varemærke for et syntetisk stof vævet af glatte garner, krøllet ved varmebehandling, og det blev tidligere anvendt til beklædning, fx kjoler og skjorter. Fabrikant *Kaj Aage Neckelmann* (1892-1967) blev uddannet i manufaktur, og efter anden verdenskrig vakttes hans interesse for udviklingen af de nye tekstilkunststoffer som nylon, dralon, der i disse år begyndte at dukke op på markedet, og i 1957 anlagde han en spinderifabrik til fremstilling og vævning af nylongarner. Han kaldte sine kunststoffer for *spinlon*, og med ordet udtog han patent på fremstillingen af stoffet. Hans virksomhed udviklede sig meget stærkt, blandt andet i kraft af en omfattende eksport til en lang række lande over hele jorden.

Spinlon har en række egenskaber som gjorde materialet populært i 1960'erne, hvor kvinderne begyndte at arbejde udenfor hjemmet og derfor havde brug for lettelser i arbejdet hjemme. De nye kunststoffer

kunne vaskes i vaskemaskine uden at ændre farve eller facon, de tørrede hurtigt (*ordene drip(pe)-tørre, dryptør og dryptørring* er således fra 1959, 1962 og 1958, alle efter engelsk *drip-dry*), og ikke mindst var de *strygefri* (fra 1959, efter engelsk *non-iron*) eller *strygelet* (fra 1957, en dansk dannelse). Et citat fra Dannelsens Varehus' katalog i 1958 illustrerer stoffets gode kvaliteter, og man kan da også bemærke i citatet at ordet *teenager* (kendt siden 1951 ifølge Ordbog over det danske Sprogs Supplementsbind) endnu ikke er helt slået igennem:

Ungpigekjolen af strygefri Poplin ..vaskes paa faa Minutter, maa ikke vrides, men drypper tør paa en Nat og behøver ikke stryges

Men der var en bagside, huden havde meget vanskeligt ved at ånde i materialet. Så man svedte som en hest i stoffet, og kjolen eller skjorten lugtede ikke godt efter sådan en svedetur. Desuden misfarvede sveden stoffet,

så man fik svedskjolder under armene. Det var den ene bagside, den anden var at stoffet let optog snavs, isolerede dårligt og opsamlede statisk elektricitet som resulterede i at stoffet klæbede til kroppen og kunne give stød når klædningsstykket skulle af eller på. Ordet *spinlon* blev en fællesbetegnelse for kjoler lavet af forskellige syntetiske materialer, et fænomen som ikke sjældent bliver et varemærke til del når det i særlig grad slår sig fast eller er den første benævnelse for sagen. Det er sket for *apollinaris* og *grammofon* (Schack 1998: 94-95), som oprindeligt er varemærker, men som nu må betegnes som appellativer. Ligesom fåreskindspelsen blev ikonisk for unge i 1960'erne, blev spinlonkjolen det for den modne kvindelige del af befolkningen.

De nye tekstiler

De nye tekstiler var alle i oprindelsen varemærker for særlige arter af kunststoffer, bearbejdet på forskellig vis. I 1920'erne lanceredes *rayon*, lavet af cellulose, og også kaldet *spun rayon* og kendt som *kunstsilke*. Fremmedordbog (Schack mfl. 1997) oplyser at det er fra engelsk *ray* 'stråle', 'skær'+ *on*, mens Politikens Etymologisk Ordbog (af Jan Katlev, 2000) angiver at det stammer fra fransk *rayonne*. Ordet *nylon*, i starten også kaldet *spun nylon*, er fremstillet i 1930'erne, og i Fremmedordbog (Schack mfl. 1997) er det angivet at ordet er et amerikansk kunstord af *ny* + *lon*, hvor *-lon* skulle være førstestavelser i byen *London*. Politikens Etymologisk Ordbog og Den Danske Ordbog er enige i at oprindelsen til endelsen *-lon* er fra *London*, og de to ordbøger forsøger yderligere at tolke førstestavelser. Den skulle stamme fra forbogstaverne i de to ord i byen *New York*. Denne orddannelse består i første niveau af en sammensætning, som derefter består af en initialdannelse + en final reduktion (Schack 1999: 37-52). Det kan illustreres således:

Ny	+	lon
↓		↓
N(ew)	+	Lon(don)

Årsagen til dannelsen skulle være at stoffet blev fremstillet første gang i *New York*, og at en af opfinderne var fra *London*.

Perlon er fra 1940'erne, det er en tysk variant af *nylon*, og ordet er dannet efter *nylon*. Politikens Etymologisk Ordbog oplyser at førsteledet er tysk *Perle* + *lon* som i *nylon*, men foreslår også at det kan komme fra engelsk *pearl* 'perle'+ *-on* som i *cotton* >

'bomuld'. Endelsen kan altså være *-on/-lon* i dette tilfælde. Østtyskland lancerer sin version af stoffet med betegnelsen *dederon* i slutfyrrerne. Det er dannet af *DDR*, betegnelsen for det nu forsvundne Østtyskland, og endelsen *-on*.

Orlon og *dralon* er begge fra 1950'erne, men hvor *orlon* har basis i materialet nylon, er *dralon* et kunststof på basis af akryl. *Orlon* er i ordbøgerne slet og ret fra amerikansk-engelsk, mens *dralon* er fra tysk *Draht* 'tråd' + *lon*.

Sidst fremstillede *spinlon* i 1957, og det er dannet af *spin* af engelsk *spin* 'spinde' + *-lon* som i flere af de foregående.

Tekstilerne i ordbøgerne

Varemærker ejes af mærkets indehaver, og det er denne der fastslår dets stavelse mv., og at varemærket refereres til med oplysninger om at det er registreret varemærke. Varemærker er dog også ordet for tingen, og det er derfor rimeligt at de medtages i ordbøger (Schack 1995). Det gøres i Retskrivningsordbogen ved at tilføje et © efter ordet (Schack 2008: 223-229). I Retskrivningsordbogen 2012 er *orlon* og *dralon* forsynet med ©, mens *rayon*, *nylon* ikke er det. *Perlon* udgår af Retskrivningsordbogen efter 2001, hvor det indtil da var forsynet med ©. *Spinlon* er slet ikke med i Retskrivningsordbøgerne, ej heller i andre ordbøger end Nudansk Ordbog i udgaven fra 1996. Og tilmed medtager samme ordbog *spinlonkjole* i 2010.

Endelsen *-on/-lon*

Det er ikke til at afgøre hvor bevidst valget af *-on/-lon* har været for navngiverne af disse kunststoffer, men det har givetvis været vig-

tigt at angive ligheden med de første kunststoffer: *rayon*, *nylon*. Kunstsilken *rayon* antages at være dannet efter *cotton* 'bomuld', som er et ord der oprindeligt stammer fra arabisk *kutn*, og som tilpasses i fransk og engelsk til henholdsvis *coton* og *cotton*.

Endelsen *-on* er i fagsprog velkendt og meget benyttet i nydannede ord. I Den Danske Ordbog er der to suffikser endende på *-on*. Den ene er intetkøn singularis og har udtalen som *-on* i *London*, *Svenson*. Ordbogen oplyser at den betegner en ædelgasart¹, fx neon, krypton, radon. Den anden kan danne fælleskønsord og intetkønsord og har en udtale med stød på o'et så ordet rimer på *saxofon*. Ordbogen oplyser at det betegner en elementartartikel, fx *neutron*, *proton* eller visse organiske forbindelser, bl.a. hormoner, fx *keton*, *testosteron*. Men begge stammer fra det samme, nemlig nydannet græsk. For "vores" ords vedkommende tilslutter de sig i udtalen ædelgasordene, *spinlon* rimer på *neon*, mens dem der er med i Retskrivningsordbogen, alle kan være både intetkøn og fælleskøn og dermed høre til det andet suffiks på *-on* i Den Danske Ordbog.

Firmaet DuPont

I 1938 blev et belægningsmateriale med stor evne til at afvise varme og med en meget glat overflade opdaget i firmaet DuPont. Det hedder på engelsk *polytetrafluoroethylene*, her i sin kemiske formular. Det blev markedsført i 1946. Det er det velkendte *teflon*, og ordet er en reduktionsdannelse (Schack 1999: 39) af (poly)te(tr)af(u)o(roethyle)n(e). Det var

¹ Ædelgasser er grundstofferne i 18. gruppe i det periodiske system. Gruppen omfatter helium, neon, argon, krypton, xenon og radon.

også firmaet DuPont der fremstillede nylon nogenlunde samtidigt. Det er derfor nærliggende at antage at forbilledet for navnet *nylon* ligger i navnet *teflon*, snarere end at nylon skulle være dannet af bynavnene New York og London som omtalt i begyndelsen af artiklen.

Med sprogbrugerens identifikation af *-(l)on* som selvstændig størrelse er en ny afledningsendelse dannet. Disse kunststoftekstilers orddannelse repræsenterer dermed de mange typer af reduktionsdannelser: telekopord (blend, portmanteauord), ellipser, kontamination og kombination af ordfragmenter (Schack 1999).

Note

Artiklen om ordet *Spinlonkjolen* er skrevet på basis af det foredrag som jeg holdt d. 15.1.2016 i anledning af seniorforsker Jørgen Schacks 25-årsjubilæum i Dansk Sprognævn. Valget af *spinlon* som udgangspunkt for foredraget skyldes at ordet illustrerer Jørgens virke indenfor feltet orddannelse, og at klædningsstykket har været udgangspunkt for flere af Jørgens underholdende sketcher og fortællinger i de afslappede situationer som også hører til i et langt arbejdsliv.

Litteratur

- Schack, Jørgen (1995): Varemærker - ord man kan eje. I: Erik Hansen (red.): *Fra tid til anden. Dansk Sprognævn i 40 år*. Gyldendal, København, s. 145-149.
- Schack, Jørgen mfl. (1997): Fremmedordbog. 15. udgave. Munksgaard, København.
- Schack, Jørgen (1998): Betydning og reference. Om varemærker og deres relation til kategorierne *proprium* og *appellativ*. I: *Danske Studier*, s. 87-102.

Pia Jarvad (f. 1946) er tidligere seniorforsker i Dansk Sprognævn.

- Schack, Jørgen (1999): Blandt sprogets kimærer. I: *Danske Studier*, s. 37-52.
- Schack, Jørgen (2000): Ordmærker i dansk. I: *Studier i Nordisk 1998-1999*. Selskab for Nordisk Filologi. Foredrag og årsberetning. København, s. 5-18.
- Schack, Jørgen (2008): Varemærker i den sproglige rådgivning. I: *Språk i Norden 2008*. Tema: Namn, s. 223-229.
- Schack, Jørgen (2003): Lægemedelnavne. I: *Navnet er Trofast. Modersmål-Selskabets Årbog 2003*. C.A. Reitzels Forlag 2003, s. 69-79.

Værd at vide om afdelingsnavne

Ét eller flere ord, med eller uden bindestreg, store eller små begyndelsesbogstaver? Der er en del udfordringer når afdelinger, udvalg og funktioner skal have navn. Her følger de vigtigste råd og regler.

Indledningsvis er det vigtigt at understrege at afdelingsnavne bør dannes efter de almindelige regler for hvordan vi danner ord. Ellers kan der nemlig opstå tvivl om hvordan de skal bøjes, og i det hele taget hvordan de skal anvendes i almindelig tekstsammenhæng. Men der er også andre ting der er gode at vide om afdelingsnavne, titler mv. Nedenfor følger en gennemgang af de forhold man skal tænke over.

Med stort eller småt?

Hovedreglen er at afdelingsnavne skrives med stort begyndelsesbogstav. Og hvis afdelingsnavnet består af flere ord, er der stort begyndelsesbogstav i det første ord og i de mere betydningsfulde ord:

Kulturudvalget

Social- og Sundhedsforvaltningen

Børn og Unge-Afdelingen

IT-Afdelingen (el. IT-Afdelingen)

Vej og Park

Kultur og Fritid

Navn eller beskrivelse?

Mange afdelingsbetegnelser anvendes både som navne og som beskrivelser. Her er det vigtigt at vide at i betegnelser der bruges som beskrivelse, skal der bruges lille begyndelsesbogstav, og i betegnelser der bruges som navn, skal der bruges stort begyndelsesbogstav.

Her følger nogle eksempler:

Alle kommuner har formodentlig en afdeling der kan **beskrives** som *børn og unge-afdelingen*, altså 'den afdeling der tager sig af børn og unge' – og her er der små begyndelsesbogstaver, for her er der udelukkende tale om en beskrivelse. Men **navnet** på selve afdelingen skal med stort og kan fx være:

Børn og Unge-Afdelingen

Afdelingen for Børn og Unge

Tilsvarende har de fleste kommuner et udvalg som tager sig af kulturlivet i kommunen. Det kan **beskrives** som et *kulturudvalg*, med lille begyndelsesbogstav. Men selve **navnet** kan fx være:

Kulturudvalget

Udvalget for Kultur og Fritid

Kultur- og Fritidsudvalget

Nogle bruger også funktionerne som navn uden at tilføje *afdelingen*, *udvalget* eller lignende, og så får man afdelingsnavne som

Kultur og Fritid

Vej og Park

Men husk at også i denne sammenhæng er der beskrivende betegnelser til disse navne:

kultur- og fritidsafdelingen

vej- og parkafdelingen

Uofficielle navne – også med stort

Også uofficielle navne skrives med stort. Hvis kulturudvalgets officielle navn er *Udvalget for Kultur og Fritid*, kan det fx have det uofficielle kaldenavn *Kulturudvalget*, og det skrives altså også med stort begyndelsesbogstav.

Dansk Sprognævn skrives med stort, ligesom det uofficielle kaldenavn *Sprognævnet* skrives med stort.
Men den daglige betegnelse *nævnet* skrives derimod med lille, for her er det ikke et egennavn.

Ét eller flere ord?

Ordforbindelser der udtales med stærkt tryk på første led og svagere tryk på andet led, skrives i ét ord, evt. med bindestreger:

Kørselsafdelingen
Socialforvaltningen
Social- og Sundhedsudvalget
IT-Afdelingen (el. IT-Afdelingen)

Bemærk: Afdelingsnavnene har i denne forbindelse normalt bestemt form.

Forbindelser af tillægsord og navneord der udtales med lige stærkt tryk på alle led, skrives i flere ord:

Teknisk Forvaltning
Psykologisk Rådgivning

Bemærk: Disse afdelingsnavne har normalt ubestemt form.

Bindestreg eller ej?

Man bruger ikke bindestreg i sammensætninger hvor begge led er enkeltord:

Kulturudvalget (Kultur+udvalget)
Kørselsafdelingen (Kørsels+afdelingen)
Socialforvaltningen (Social+forvaltningen)

Men i andre typer sammensatte ord skal der sættes bindestreg mellem leddene. Der er to hovedtyper af sammensatte afdelingsnavne.

1. Sammensætninger som indeholder en fælles del som kun bliver nævnt én gang, fx *Kultur- og Fritidsudvalget*. Her nævnes den fælles del *-udvalget* kun én gang.
2. Gruppensammensætninger, dvs. sammensætninger hvor det ene led skrives i flere ord, fx *Børn og Unge-Udvalget* (*[Børn og Unge]+Udvalget*).

Bindestreg ved forkortelser

I sammensatte ord der indeholder en forkortelse, sættes der altid bindestreg:

IT-Afdelingen (el. IT-Afdelingen)

Stillingsbetegnelser og titler

Stillingsbetegnelser og titler er ikke navne og bør derfor skrives med lille begyndelsesbogstav:

borgmester
skoledirektør
kontorchef
børn og unge-chef
kulturudvalgsformand

I grundloven skrives selv *kongen*, *tronfølgeren* og *statsministeren* med lille, så det må borgmestere og andre chefer også kunne leve med. Bindestreger i stillingsbetegnelser følger

de samme regler som gælder for afdelingsnavnene.

Værd at vide om afdelingsnavne er skrevet af Line Pedersen og Ole Ravnholt til Dansk Sprognævnets hjemmeside i 2011.

Læs mere i Retskrivningsordbogen

Store og små begyndelsesbogstaver i navne:

§ 12, især pkt. 7 om navne på institutioner, firmaer mv. og pkt. 13b om ord der har navne-karakter i snævrere kredse

Ét eller flere ord: § 18

Bindestreger: § 57

NYE BØGER

Den der skriver *d* i gjort

Staveproblemer i folkeskolens ældste klasser

Skoleelevers stavefærdighed er ofte til debat i medierne. Men hvordan står det egentlig til?

Den der skriver d i gjort beskriver resultaterne af en større undersøgelse af stavefærdighed, og der sættes tal på omfanget af stavefejl nu sammenlignet med 1978.

Udeladelse af præsens-*r* i verber hvis stamme ender på -*r*, fx *ændre* for *ændrer*, og særskrivning af sammensætninger, fx *samtale situationer* for *samtalsituationer*, er to hyppige fejltyper som der sættes fokus på i bogen.

Undersøgelsen beskriver fejl og fejltyper hos gode, mellemgode og svage stavere og viser at der er forskel på pigers og drenges stavefærdighed.

Anita Ågerup Jervelund og Jørgen Schack:
Den der skriver d i gjort. Staveproblemer i folkeskolens ældste klasser. Dansk Sprognævnets skrifter 48, 2016. 132 s.

Bogen kan købes i Dansk Sprognævnets webshop (dsn-webshop.dk) eller hos boghandlen til en vejledende pris på 199 kr.

Magtens sprog, faglig inspiration og festlig prisoverrækkelse

Et fagligt arrangement med masser af inspiration til sprogarbejde både i de private virksomheder, på uddannelsesstederne og i den offentlige sektor.

En festlig prisoverrækkelse hvor vi uddeler sprogroser til de bedste tekster i breve og e-mails, på hjemmesider og i sociale medier.

Programmet omfatter følgende oplæg:

- ”Ordets magt – magtens ord” af ANNE KATRINE LUND.
- ”Sig det som det er” af SØREN LUND HANSEN.
- ”Ord skaber virkelighed, og ord giver magt” af ASTRID HAUG.
- ”Sproget som magtinstrument” af JESPER TYNELL.
- ”Ministeren, magten og meningene” af BERTEL HAARDER
- Sprogroser til prisvinderne

Dommerkomitéen præsenterer de nominerede og overrækker sprogroser til prisvinderen i kategorierne:

- 1) Brev eller e-mail til borgere, kunder eller medlemmer
- 2) Hjemmesidetekst
- 3) Tekst i sociale medier
- 4) Ledelsessprog.

Bag Sprogprisen.dk står: Dansk Kommunikationsforening, Dansk Sprognævn, sproget.dk, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Forbundet Kommunikation og Sprog, Modersmål-Selskabet, RetorikMagasinet, Kurtstrand.dk og Syntaksis.

Sprogdagen 16 afholdes den 6. oktober kl. 16.00 - 19.00 i Kulturstyrelsens lokaler, H. C. Andersens Boulevard 2, København.

Tilmeldingsfrist: 22. september 2016

Pris: 100 kr.

Tilmelding via <http://sprogprisen.dk/sprogdagen16#tilmelding>

Nye ord i dansk 1955 til i dag

Hvornår begyndte vi at tale om *socialpornografi*, *romertalsfilm* og *bodyshaming*?

Og hvornår begyndte vi at *oddse*, *pitche* og *snooze*? Hvor længe har vi talt om *bomuldshunde*, *fremmedkrigere* og *inklusionsbørn*? Hvad er en *fleksitar*, og hvor

stammer ordet *gexit* fra? Hvad vil det sige at *tabe småkagerne*, og hvad laver en *picker*? Få svar på disse og mange andre spørgsmål i Dansk Sprognævns nyordsordbog, *Nye ord i dansk 1955 til i dag*. Ordbogen findes på adressen www.dsn.dk/noid.

Halvleg

SPØRGSMÅL: Kan man bruge ordet *halvleg* om pausen i en fodboldkamp? Hvornår er man begyndt på det? Og hvorfor?

SVAR: Ja, ordet *halvleg* kan ifølge Politikens Nudansk Ordbog med etymologi (4. udg., 2010) betyde dels 'hver af de to afdelinger der spilles i en sportskamp, fx en fodboldkamp', dels 'en pause mellem de to afdelinger der spilles i en sportskamp, fx en fodboldkamp'. Den Danske Ordbog (ordnet.dk/ddo) skriver tilsvarende at ordet *halvleg* bruges om 'hver af de to lige lange spilleperioder som en kamp i visse boldspil, fx fodbold og håndbold, er delt op i' og om en 'pause mellem to spilleperioder i visse boldspil'. Ordet er ifølge ordbogen dannet af *halv* 'halvdel' og *leg* i den ældre betydning 'boldspil'.

Den førstnævnte betydning er den ældste i sproget. I Ordbog over det danske Sprog (der dækker perioden ca. 1700-1955) finder man under opslagsordet *halvleg* således kun betydningsforklaringen 'i boldspil den ene af de to afdelinger, i hvilke en kamp spilles' (bind 7, 1925, ordnet.dk/ods). Men i et supplementsbind til ordbogen (bind 4, 2001) nævnes det at ordet også bruges om 'pausen midt i kam-

pen'. Betydningen er illustreret med et citat fra 1954: "Ved halvlegen stod det 5-4" (Politiken 10.1.1954). Betydningen kan selvfølgelig godt være ældre, men det har det ikke været muligt at finde belæg for. I betydningen 'pause' dukker ordet *halvleg* under alle omstændigheder først op i Nudansk Ordbog så sent som i 1996 (Politikens Store Nye Nudansk Ordbog).

Det er ikke nemt at svare på hvorfor *halvleg* bruges om både hver af de to dele af kampen og om pausen, men sprogbrugen kendes også fra andre lande. I svensk kan ordet *halvlek* således anvendes om både 'vardera hälften av en fotbollsmatch' og om 'pausen vid midten av en fotbollsmatch', jf. Svenska Akademiens Ordbok (saob.se). Det samme gælder synonymet *halvtid*. Og i tysk betegner *Halbzeit* også både pausen og hver af de to dele af spillet, jf. Duden Online-Wörterbuch (duden.de). Dette ord er et oversættelseslån fra engelsk *half-time*, der kun bruges om pausen. De to halvdele af en sportskamp kaldes hhv. *first half* og *second half*.

Om det danske *halvleg* i betydningen 'pause' skyldes påvirkning fra svensk eller tysk, skal vi dog ikke kunne sige.

JNJ

Au pair i flertal?

SPØRGSMÅL: Kan det virkelige passe at det hedder *au pairer* i flertal? Alle siger jo *au pairs*! I det mindste kunne I vel give valgfrihed?

SVAR: Ifølge Retskrivningsordbogen (4. udg., 2012) hedder det ganske rigtigt *au pairer* (og kun *au pairer*) i flertal, men vi kender godt formen *au pairs*. Der er tale om endnu et eksempel på at det engelske flertals-s breder sig.

Dansk Sprognævn har ikke noget imod ord fra andre sprog, men nævnet har ikke desto mindre traditionelt anset det for ønskværdigt hvis sådanne ord i så høj grad som muligt kunne tilpasses det danske bøjningssystem. Traditionelt har Retskrivningsordbogen derfor været noget tilbageholdende med at tillade flertals-s'er ved engelske låneord. Ifølge Retskrivningsordbogen fra 2001 (3. udgave) skulle man således skrive fx *flere job*, *flere team* og *flere workshopper*. Flertalsformer som *jobs*, *teams* og *workshops* havde dog for længst vundet indpas i det almindelige skrift- og

talesprog, også blandt gode og sikre sprogbrugere, og de blev derfor endelig tilladt i Retskrivningsordbogen fra 2012.

Au pair kommer imidlertid ikke fra engelsk, men fra fransk. Fransk har flertals-s ved visse ord, men ikke ved *au pair*, som slet ikke er et substantiv på fransk, men en ordforbindelse med betydningen 'på lige vilkår'. Men ordet findes altså i den faktiske sprogbrug med engelsk flertals-s, og det samme gør sig gældende ved visse låneord fra græsk (fx *stadions*), fra latin (fx *albums*), fra italiensk (fx *paparazzis*), fra tysk (fx *polterabend*s) osv. I alle tilfælde foreskriver Retskrivningsordbogen dog danske (eller oprindelige) flertalsformer (*stadioner*, *albummer*, *paparazzoer/paparazzi*, *polterabender* osv.). Det er derfor nok heller ikke tænkeligt at Sprognævnet vil tillade en engelsk flertalsbøjning af et fransk låneord som *au pair*.

JNJ

Svagtsynet eller svagsynet?

SPØRGSMÅL: Jeg er *svagtsynet*. Eller rettere: Det troede jeg, for i Retskrivningsordbogen finder jeg kun formen *svagsynet* (uden *t*). Men meningen må da være at man har et *svagt syn*, så hvorfor er formen uden *t* den korrekte?

SVAR: Forklaringen er at ordet er afledt af substantivet *svagsyn*, mens fx *svagtseende* og

svagthørende er sammensat af adverbiet *svagt* og afledninger af verberne *se* og *høre*. Formen *svagtsynet* er dog ikke ukendt og nævnes fx i Ordbog over det danske Sprog (bd. 22, 1944, ordnet.dk/ods) som en variant af *svagsynet*. I den officielle retskrivning har skrivemåden *svagtsynet* imidlertid aldrig været anerkendt.

JNJ

Hvornår blev *Kjøbenhavn* til *København*?

SPØRGSMÅL: Engang skrev man *Kjøbmand*, *Kjøbenhavn*, *Kjerteminde* osv. samt *Sverrig* (for *Sverige*). Hvornår ændrede man stavemåden fra *Kjøbenhavn* til *København* osv., og hvornår ændrede man stavemåden fra *Sverrig* til *Sverige*?

SVAR: Bogstavet *j* efter *k* og *g* i almindelige ord som *gennem*, *købmand*, *gælde*, *kærlighed*, *skøn* osv. blev officielt afskaffet med en retskrivningsbekendtgørelse i 1889, men der har dog utvivlsomt været privatpersoner der holdt fast i stavemåder som *gjennem*, *Kjærlighed*, *skjøn* osv. efter 1889. I stednavne holdt *j* sig længere, og i de officielle retskriv-

ningsordbøger var der valgfrihed mellem fx *København* og *Kjøbenhavn* og mellem *Køge* og *Kjøge* helt til 1938. Bystyret i København havde dog allerede i 1906 ændret *Kjøbenhavn* til *København*. Stavemåden *Kjøbenhavn* er fortsat i brug i en række firmanavne m.m. Den første officielle retskrivningsordbog (Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog) fra 1872 gav valgfrihed mellem *Sverrig* og *Sverige*, og sådan var det frem til 1955. Ret-skrivningsordbogen fra 1955 medtog ikke stednavne, men fra og med Retskrivningsordbogen fra 1986 er kun staveformen *Sverige* med.

JNJ

Dimission eller *translokation*?

SPØRGSMÅL: Hvad kaldes egentlig gymnasiets afslutningshøjtidelighed?

SVAR: Der er lidt forvirring på området, men den almindelige betegnelse for selve højtideligheden på et gymnasium e.l. er *translokation*. Ved denne højtidelighed bliver studenterne *dimitteret* (dvs. de forlader skolen og sendes videre i systemet). Vi har konsulteret

diverse opslagsværker og søgt i forskellige kilder på nettet, og det viste sig bl.a. at mange studenter holder *dimissionsfest* (dvs. afgangsfest), ikke *translokationsfest*. Det giver jo god mening, for *translokationen* er udelukkende det der finder sted på gymnasiet (med rektors tale og hvad der ellers hører til).

JS

Oprensning og *samt*

SPØRGSMÅL: Med hvilken effekt bruges ordet *samt* i oprensninger?

SVAR: Ifølge almindelig sprogbrug forbindes leddene i en oprensning med komma, dog således at forbindelsen mellem næstsidste og sidste led oftest udtrykkes med et *og*, fx *porrer, kartofler og gulerødder*. Mange sprogbrugere ynder at erstatte dette *og* med et *samt*, især i længere oprensninger og navnlig når der lige forinden står et *og*. Ofte indleder *samt* således sidste led af en oprensning der består af mindst tre led efter mønstret ”X og Y *samt* Z”, fx *sandwicherne er med laks, æg og tomat samt skinke*. Man kan også sige at *samt* ud over at betyde ’og’ har bibetydningen ’endelig’ eller ’til sidst’.

AK	Anne Kjærgaard
AÅJ	Anita Ågerup Jervelund
ESJ	Eva Skafte Jensen
IEM	Ida Elisabeth Mørch
JNJ	Jørgen Nørby Jensen
JS	Jørgen Schack
MHA	Margrethe Heidemann Andersen
PD	Philip Diderichsen
PJ	Pia Jarvad
SK	Sabine Kirchmeier

Generelle abonnementsvilkår

Levering

Nyt fra Sprognævnet udkommer 4 gange om året, i marts, juni, september og december. Hvis du midt i måneden endnu ikke har modtaget bladet, bedes du henvende dig til Dansk Sprognævn for at få tilsendt et erstatningseksemplar.

Betaling

Abonnementet betales forud, og opkrævning sker i januar, enten ved at Dansk Sprognævn sender dig et indbetalingskort (til betaling på posthuset, i banken eller via netbank) eller via BetalingsService (BS).

Som ny abonnent modtager du de numre der er udkommet i indværende år, samt et indbetalingskort for et fuldt årsabonnement.

Pris

Prisen er 120 kr. om året. Du betaler for et år ad gangen, så selvom du opsiger dit abonnement midt på året, vil du stadig modtage og betale for resten af årets udgivelser.

Varighed og opsigelse

Abonnementet løber indtil du opsiger det skriftligt, enten per brev eller mail. Seneste frist for opsigelse er 10. december. Det er ikke gyldig opsigelse blot at undlade at betale. Ved opsigelse af abonnementet skal du huske selv at opsiges en evt. betalingsaftale med BS.

Flytning

Flytning skal du meddele per telefon, mail eller brev. Ved henvendelser om abonnementet skal du have dit abonnementsnummer klar.

Nyt fra Sprognævnet

2016/3 · september

Om bogstavet <i>x</i>	1
Spinlon@kjolen	4
Værd at vide om afdelingsnavne	8

NYE BØGER

Den der skriver <i>d</i> i gjort	10
Sprogdagen 2016	11

SPØRGSMÅL OG SVAR

<i>Halvleg</i>	12
<i>Au pair</i> i flertal?	13
<i>Svagtsynet</i> eller <i>svagsynet</i> ?	13
Hvornår blev <i>Kjøbenhavn</i> til <i>København</i> ?	14
<i>Dimission</i> eller <i>translokation</i> ?	14
Oprensning og <i>samt</i>	15

Næste nummer udkommer i december 2016

Ansvarshavende redaktør: Sabine Kirchmeier

Redaktionssekretær: Jørgen Nørby Jensen

ISSN 0550-7332

Layout: Falcon Grafisk Design · Dtp: Jannerup A/S

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 120 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignerede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Abonnement mv.:

Telefon: 33 74 74 11 eller
adm@dsn.dk

Spørgetelefon: 33 74 74 74
(Mandag-torsdag 10-12 og 13-15)

www.dsn.dk
www.sproget.dk